

ISLOM DININING PAYDO BO'LISHI VA UNING HUKMRON MAVQEGA AYLANISHI

Salimjon S.EVATOV

Farg'ona davlat universiteti

falsafa kafedrasi katta o'qituvchisi(PhD)

e-mail: alfargoniy.uz@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.12204697>

Annotatsiya: Islom ilmiy uyg'onish davrini turli tushunchalar bilan izohlanadi va bu tushunchalar g'arblik va sharq olimlar o'rtasida bahslarga sabab bo'lmoqda. Bu yangi madaniyatning ilohiyot, falsafa, adabiyot, arxitektura kabi sohalarida islomning mafkura sifatida va arab tilining fan tili sifatida ta'siri kuchli bo'lgan.

Kalit so'zlar: islom, uyg'onish davri, din, lohiyot, falsafa, adabiyot.

Islom dinining paydo bo'lishi va uning hukmron mavqega aylanishi bilan islomga asoslangan yangi madaniyat taraqqiy eta boshladi va uning aqidalariga to'g'ri keladigan e'tiqodlar, ta'limotlar va axloqiy normalar arablar tomonidan butunlay yo'q qilindi. Islom teologiyasining shakllanishi uzoq muddat davom etdi va bu jarayon turli millatlar va ularning o'ziga xos madaniyatlaridan tarkib topgan musulmon madaniyati, musulmon sivilizatsiyasining taraqqiy etishi bilan birga kechdi. Turli madaniyatlarning yaxshi tomonlarini o'zlashtirgan va ularning ma'rifiy asoslari bilan oziqlangan tamaddun yaraldi. "Islom diyorlari tarixiga nazar solgan har bir kishi tarix va undagi hodisalar, harakatlar boshida ulamolar turganini darhol sezadi. Albatta, bu islom dini xususiyatlaridan kelib chiquvchi tabiiy bir holatdir. Islom haqiqatlarini to'g'ri tushunib yetgan ulamolar doimo o'z xalqi bilan birga bo'ladi, uning dard-alamlarini birga tortadi. Zotan, haqiqiy ulamolar faoliyatining o'zi shuni taqozo qiladi. Islom ta'limotlari bilan qurollangan ulamolar o'z xalqi dardiga malham bo'lishga harakat qiladilar"[1]. Bunday sadoqatli ulamolarning yetishib chiqishi ortidan islom fikriy va aqidaviy rivoji muttasil davom etgan. "Bundan ma'lum bo'ladiki, islom dini qotib qolgan va hech qanday o'zgarishni qabul qilmaydigan din emas. Aksincha, u insonlar ehtiyojini har doim hisobga olgan. Din ko'rsatmalarini tatbiq qilishda voqelikni inobatga olmaslik, haddan oshish katta xatolarga olib kelishi va jamiyatda turli ixtiloflar avj olishiga sabab bo'lishi mumkin. Natijada shariatning maqsadiga olib boradigan yo'llar berkilib, xalq mashaqqatga duchor bo'ladi. Shu bois yangi muammolarni hal qilishda voqelikni chuqur o'rganish hamda shariat ko'rsatmalarini shunga muvofiq ravishda tatbiq etish lozim"[2]. Buning uchun esa islomdan chuqur habardorlik, islom teologiyasini bilish va mohiyatini anglash talab etiladi. Shuning uchun ham, islom falsafasining o'rganilmagan jihatlarini yoritish, keng ommaga falsafa tarixi nuqtai nazaridan tushuntirish muhim ijtimoiy vazifalardan biridir.

Vaqt o'tishi bilan islom dini tarqalgan hududlarning jadal kengayishi, musulmonlarning boshqa din va madaniyatlar bilan yuzlashishi natijasida yangi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning shakllanishi vaziyatni o'zgartirib yubordi. Yangi sharoitlarda yuzaga kelgan masalalar yechimi uchun Qur'on va hadislardagi dalillar bilan bir qatorda aqliy dalillarga oldingidan ham ko'proq ehtiyoj sezila boshladi[3]. Natijada islom dunyosida islom va uning aqidalarini himoyalashga qaratilgan ratsional fikrlash va dalillarga asoslangan islom teologiyasi an'analari shakllana boshladi.

"Islom ensiklopediya"sida islom dinining asosiy jihatlaridan biri – unga sig'inuvchi xalqlar

uchun islom aqidalarini ishlab chiqishda ishtirok etish imkoniyatini berganligi bayon qilinadi. Shuningdek, ensiklopediyaga ko'ra, islom o'zining uch davrga bo'lingan rivojlanish bosqichiga ega. Birinchi davrni istisno holatida Qur'on davri deb aytish o'rinlidir. Ikkinchi rivojlanish bosqichini islom dinidagi yo'nalishlar, mazhablar va firqalarning vujudga kelishi bilan bog'lab tushuntirish lozimdir. X-XI asrlarda sunniylar va shialar, mu'taziliylar hamda ash'ariylar o'rtasida munosabatlar, ayniqsa, keskinlashib ketganligini manbalar tahlili ko'rsatadi. Uchinchi rivojlanish bosqichi sifatida musulmon dunyosida "chekka" hududlar va o'lkalarining o'rni va roli ortgani bilan izohlash mumkin. Batamom o'zga madaniy an'analarga ega bo'lgan xalqlar musulmon dunyosining ma'naviy hayotiga qo'shilgach, islomga o'z diniy-axloqiy tasavvurlari, huquqiy me'yorlari va odatlarini olib kirdilar"[4]. Demak, islomning uch taraqqiyot bosqichida uning aqidaviy, axloqiy, fiqhiy va ratsional asoslari sayqallanib bordi va o'zining yuksak nuqtasiga ko'tarildi. Natija islom ilohiyoti ham o'zining yuksak cho'qqisiga chiqdi va bu orqali jamiyatga islom aqidasiining mustahkam o'rin egallashiga o'zining munosib hissasini qo'shgan.

Islom teologiyasi rivojining ilk davrlarida barcha muammo va masalalarni hal etishda vahiy va payg'ambar Muhammad tushuntirishlari, keyinchalik Qur'on, hadislar hamda sahoba va tobe'inlar obro'siga tayanish qabul qilingan edi. Shuning uchun ilk musulmonchilikda an'anaga, ya'ni Qur'on, Sunna, taqlidga tayanish ustunlik qilgan. Shu bilan birga bu davrda avvalo shariat rivojlanadi. Shariat ma'nosi – to'g'ri yo'l, ilohiy yo'l, qonunchilikni anglatadi. "Islom paydo bo'lganidan keyin, oradan 60 yil o'tmay, Islom davlatining tili, madaniyati va me'morchiligi Fors yeridan to Shimoliy Afrikagacha bo'lgan ulkan hududga tarqaldi. Endi umaviylar sulolasining hukmdorlari o'z hokimiyatining mutlaq ramzi bo'lmish ulkan jome' masjini barpo etdilar"[5]. Yangi musulmon jamiyati uchun jamiyatdagi munosabatlarni tartibga solish masalasi dolzarb bo'lgan. Demak, ilk musulmon jamiyati avvalo islom dini, shariatga asoslangan qonun-qoidalarini ishlab chiqadi. Bu jarayonda islom ilohiyotining fiqh sohasi (musulmon huquqshunosligi) paydo bo'ladi. Fiqh ilmining rivojlanish jarayonida shariat (fiqh) mazhablari (hanafiya, malikiya, shofi'iy, xanbaliya hamda jafariya) vujudga keladi. Ular, ortodoksal huquq doirasidan chiqmagan holda, shariat masalalarida yengilroq yoki jiddiyoq hukm chiqarishlari bilan bir-biridan farq qiladi. Musulmon huquqi tizimining mufaqqihlar (huquqshunoslar) tomonidan mukammal ishlab chiqilgani hozirgi zamon tadqiqotchilari tomonidan tan olingan. Ya'ni, "usulul fiqh ilmi eng nozik va hamiyatli ilmlardan biridir. Islom shariati va ulamolari bu ilmni nihoyatda yaxshi ko'rganlar. Chunki mujtahidlar uni ijti hod qilishga va shar'iy dalillar hamda manbalardan hukmlarni chiqarib olishga asos qilib qo'yganlar"[6]. Demak, usulul fiqh ilmi shar'iy ahkomlarni chiqarib olish qoidalarini o'rgatadigan ilm sifatida shakllangan. Shunday murakkab tizimni ishlab chiqish jarayonining o'zida islom teologiyaini yana-da rivojlantirishga zarurat yuzaga kelgan va bu shu davrning muhim talabiga aylangan. Shuning uchun huquqiy mazhablar o'z faoliyatida, ya'ni huquqiy masalalarni hal etishda, shariatni amalga oshirishda Qur'on va hadislar, an'anaga, shariat tamoyillariga tayanish bilan birga aqlga, shaxsiy mustaqil fikrga tayanishni maqbul deb topganlar. Bunga misol sifatida ularning ijmo, qiyos, ra'y usullaridan foydalanishganini ta'kidlash mumkin.

References:

1. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Hidoyat imomi. –Toshkent: “Hilol-Nashr”, 2019. –B. 4.
2. Islom ma’rifati va hozirgi zamon. Nashrga tayyorlovchi Abdullayev A. –Toshkent: Toshkent islom universiteti, 2017. –B. 13.
3. Abdullayev A. G’. Ilmdan boshqa najot yo’q.. –Toshkent: Toshkent islom universiteti, 2017. –B. 8.
4. Islom ensiklopediyasi. –Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi ” DIN, 2004. –B. 216.
5. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Olam va odam, din va ilm. –Toshkent: “HILOL-NASHR” nashriyoti, 2019. –B.41.